

Slovenski Pravnik.

Leto XXIV. V Ljubljani, 15. oktobra 1908. Štev. 9. in 10.

Raison d' être socijologije.

(Predavao u »Akademiji« 29. ožujka ove godine dr. E. Miler, kr. sveuč. prof.)

Socijologija je znanost o društvu. Jedna je od najmladjih znanosti. Poriču joj pravo na opstanak i prikazuju ju pogibeljnom, jer da destruktivno djeluje na državu i državne uredbe.

Socijologija je znanost o društvu. Društvom su se ali bavili mnogi umnici od vajkada, od Platona i Aristotela pa sve do u naše doba. Nu valja upozoriti na ogromnu razliku u shvaćanju pojma »društvo«, jer dok stariji pisci sve do Saint-Simona i Comta identificiraju pojmove »društvo« i »država«, to socijolozi smatraju ta dva pojma različnima, koja se ne pokrivaju. — Istina je, da se i nauka o državi bavi i ostalim pojavama društvenoga života, kao gospodarstvom, umjetnošću, znanošću itd., ali se tim bavi tek nuzgredno. Pa se je porodila potreba za jednom novom znanosti, koja će nam tumačiti sve društvene fenomene.

Odigrao se je naime u našem duševnom životu jedan proces, koji je karakterističan po psihi čovjekovu. Čovjek naime žudi za pregledom, za sintezom. Naša je narav tako udešena, da svaki fenomen najprije analiziramo, a onda sve to sabiremo u jednu cjelinu, sintetiziramo. I baš u naše vrijeme došlo je opet doba sinteze.

Izvolite si predstaviti: najveći enciklopedisti starog vijeka bili su Platon i Aristotel; Aristotel je u svojim djelima obuhvatio, može se reći, cijelo ljudsko znanje. Njegovi nasljednici su se bacali na izučavanje pojedinih grana; odpočeo je onaj analitički rad, koji je trajao stoljeća i stoljeća; nastale su pojedine znanosti: Rimljani su detaljno proučili fenomen prava, srednji vjek je proučavao teologiju, politiku i povjest; u novom se vjeku radja politička ekonomija; kazneno pravo se diže na niveau znanosti; gibanje pučanstva prikazuje nam znanost statistike;

napreduju i to naročito u 19. vijeku prirodoslovne znanosti. I tako vidimo, da su malo po malo najrazličitije strane društvenog života postale objektom izučavanja i analiziranja, vidimo, da je razodkrivena intimna struktura i tajinstvena evolucija socijalnog života. — Ali mi žudimo za pregledom, jer sve te znanosti se razvijaju svaka svojim smjerom, ne brineć se jedna za drugu. Mi tražimo organsku vezu između svih tih znanosti; sve te znanosti su već analizirane i analiza traži sintezu.

I tako se je rodila čežnja za tom jednom novom znanošću, koja će vam tumačiti i znati protumačiti sve društvene fenomene. Jedno nam je bo jasno, da dosad takove znanosti nismo imeli. Ima ih doduše, koji tvrde, da je socijologija suvišna, jer da ju nadomješćuje pravna filozofija, nu to ne stoji, jer se pravna filozofija bavi izučavanjem tek jednog društvenog fenomena, naime prava. Ima ih opet, koji tvrde, da filozofija povjesti nadomješćuje socijologiju, ali i to ne stoji, jer se filozofija povjesti tek nuzgredno bavi i ostalim društvenim fenomenima te glavnu važnost polaže na prikazivanje ljudskih borbâ. Ima ih nadalje, koji kazuju, da politička ekonomija nadomješćuje socijologiju, ali i to nije ispravno, jer politički ekonom promatra sve sa stanovišta producenta, dočim socijolog stoji na stanovištu skroz opriječan, naime na onom konsumenta.

I tako vidimo, da sve tendira onamo, da se stvori jedna nova znanost, koja će obuhvatiti sve društvene fenomene, koja će biti kao neki reservoir, u koji će teći sve druge znanosti. Narav bo čovjekova žudi za pregledom i postulira jednu takovu znanost, koja će nam objasniti sve, što društvom kreće i pokreće, služeć se pri tom rezultatima svih ostalih specijalnih znanosti.

Ta znanost je socijologija, kojoj i danas još osporuju pravo na opstanak, ali koja ipak postoji uslijed prjeke nužde, jer je potrebna duhu čovjekovu.

* * *

Nije zadaća socijologije prikazati nam postanak ljudskog društva, to je zadaća anthropologije i povjesti. Ne treba se socijolog upuštati u razpravu o pitanju, da li je ljudstvo poteklo od jednog čovječjeg para (t. zv. monogenizam) ili se je istodobno

pojaviło na raznim mjestima kruglje zemaljske (t. zv. polygenizam). Zadaća je socijologije pronaći zakone, po kojima se društveni fenomeni ravnaju, ako u opće takovih zakona ima. Tu će socijologija naići na dvije zaprieke, jednu u prošlosti, drugu u budućnosti: u prošlosti, jer nikad neće moći razodkriti ono prvo, iz česa sve drugo nužno slijedi; u budućnosti, jer nikad neće moći ustanoviti ono zadnje, kamo čovječanstvo ide.

To je dobro zamjetio utemeljitelj socijologije Comte, kada je u svojem znamenitom djelu »Cours de philosophie positive« rekao: »en considérant comme absolument inaccessible et vide de sens pour nous la recherche de ce qu'on appelle les causes, soit premières, soit finales«. Dobro je to istakao i Simmel, njemački učenjak, u svom djelu »Einleitung in die Moralwissenschaft« riječima: »das Letzte, das wir erklären können, ist das Vorletzte«, što možemo i ovako varijirati: prvo, što možemo protumačiti, jest — drugo. — Naša će se dakle spoznaja moći kretati samo među ovim dvim točkama: među drugim i predzadnjim; što je prije tog drugog, odnosno poslije tog predzadnjeg, to je čista profizika, odnosno metafizika; to su hipoteze, kojima se može, ali ne mora vjera pokloniti.

Meni nije ni na kraj pameti, da porečem opravdanost filozofije; au contraire, i filozofija je nužna, pa i ne treba opravdanja. Nužna je, jer je u čovjeku neizkorjenivo usadjeno čeznuće za rješavanjem najvećih problema; to čeznuće je svojim čovjekova; i zato nije vezano o kulturu, nije opraničeno na stanovitu klasu; to je svojina duše čovjekove, jer duša je biće, koje pita.

Pa zato kada profesor na sveučilištu drži sveučilišnim građanima predavanja o filozofiji, tada to nije filozofiranje — to su tek predavanja o filozofiji; zato kada naš zadnji seljak i to uzimam takova, do kojega kultura još došla nije, kada taj seljak stane razmišljati o prvim i zadnjim stvarima, kada se pita: odaklo, kamo i zašto — tada to jest filozofiranje.

To neizkorjenivo čeznuće za rješavanjem najvišjih problema tako je svojina čovjekova, da se filozofi rekrutiraju iz najrazličitijih stališa. — Evo tek nekoliko imena: jedan razpop — Giordano Bruno, jedan državni kancelar — Machiavelli, jedan postolar — Jakob Böhme, jedan plemić — Descartes, jedan učeni diplomata — Leibniz, jedan prognani židov — Baruch Despinosa.

Svaki filozofski sistem jest izražaj jedne osobnosti; iz sistema govore ljudi, a otale slijedi, da se istina jednog filozofskog sistema ne smije mjeriti čisto stvarnim mjerilom, kada je jezgra osobna. Jedan filozofski sistem jest cio svijet, kako ga gleda stanoviti temperamenat; odlučna je tu osobnost; zato je Leibnic po svom temperamentu morao postati optimista, zato Schopenhauer pesimista.

Ako istina znači: očitovanje onoga, što se u vama sbiva, onda su svi filozofski sistemi istiniti. — Filozofi nalikuju kopačima blaga; siromaki su i blago traže; šta nadja, blago je, ali — samo za njih; a šta nama ostaje — to je kopanje. — Pa kao što život ne prestaje teći, tako ne prestaje bitisati ni filozofija kao forma višjeg života. — Filozofija znači prekoračiti ovaj svijet i preći u svijet vrhunaravni. — Smisao životu, veli Harnack, mora uvijek smjerati za vrhunaravnim, jer konac naravnog bitisanja je smrt, a život, koji je smrti založen, nema smisla; samo sofizmi nas moga vrhu te činjenice zavarati. — Karakteristika je čovjekova, da teži za nemogućim — on teži i za istinom; a da istina imade kakovu vrijednost, to se neda dokazati — to je tek pretpostava naravi čovjekove.

Socijologija — i ako priznaje potpunu opravdanost filozofije — neće da bude možda sa filozofijom identificirana, jer zadaća je socijologije, ustanoviti zakone, koji ravnaју ljudskim društvom, a svrha joj je, kako ju je označio Comte: »voir pour prévoir« (vidjeti da uzmogneš predvidjeti).

I možda bi se toj svrsi bliže primakli, da medju samim socijolozima postoji bar njeka organizacija; ali te žalibože još danas nema te nam savremeni socijolozi, kako to dobro ističe američki socijolog L. F. Ward, predstavljaju vojsku samih časnika istoga ranga, gdje jedan ne sluša odredbe druga, već svaki ide svojim pravcem osvjedočen, da se socijologija može dobro shvatiti samo sa njegova stanovišta, pa se na tudja stanovišta i ne obazire; nema diskusije, a nuždna pretpostava za sporazumak jest upravo diskusija.

Ne ćemo možda ni u jednoj znanosti naići na tako mnogo oprječnih i upravo protuslovnih tvrdnja, kao u socijologiji; ali to je i prirodna stvar kod jedne tako mlade znanosti, u kojoj još sve kipi i vrije. Dok jedni sociolozi polaze sa monističkog

stanovišta, nastojeć nam iz jedne jedine pojave t. j. materije protumačiti sve ostalo kao n. pr. Spencer, Gumpłowicz, Ratzenhofer, to drugi stoje na stanovištu dualističkom, tvrdeć, da je uz materiju bitan faktor i duh kao n. pr. Lester Ward, Mackenzie, Giddings; — dok jedan tvrdi, da je socijalna jedinica, iz koje je društvo nastalo, čovjek kao n. pr. de Greef, to drugi izvoli, da je ta socijalna jedinica čovječji par kao n. pr. Worms, treći pako nauča, da je to obitelj kao n. pr. Comte, a četvrti izpovjeda, da je to horda kao n. pr. Gumpłowicz; — dok jedan navješta vječni mir kao n. pr. Spencer, drugi prorokuje vječni rat kao n. pr. Gumpłowicz; — dok jedan temelji socijologiju na psihologiji kao n. pr. Comte, to ju drugi temelji na bijologiji kao Spencer, treći na političkoj ekonomiji kao Losia, četvrti na gospodarstvu kao Marx, peti na religioznom čuvstvu kao Kidd. — Ništa još nije jasno, mjesto kozmosa vlada kaos.

* * *

Najjači je poziv socijologija zadobila od razvitka prirodoslovnih znanosti, koje su u 19. vjeku izvanredno uznapredovale te su mnogi pisci pokušali primjeniti prirodoznanstvenu metodu i na ljudski društveni život. Naročito je ideja evolucije, može se reći, upravo revolucionirala duhove. Sama ideja evolucije je vrlo stara te joj tragove nalazimo već kod starih grčkih filozofa Heraklita, Anaximandera, Empedokla i Aristotela. U moderno ruko je ideju evolucije zaodjeo tek Lamarck, a najjače ju je dotjerao Darwin. U socijologiju ju je pako prenesao slavni Englez Herbert Spencer. Evolucija znači, da je sve, što je u svemiru, nastalo polaganim razvitkom iz najjednostavnijih oblika; evolucija se prema tomu proteže i na anorganički svijet t. j. na svijet neživući i na organički svijet t. j. svijet živući. — Pošto se mi ovdje bavimo samo organičkim svijetom t. j. ljudskim društvom, to puštamo na stranu evoluciju anorganizama. Kada se evolucija primjenjuje na organizme, onda se to naziva teorijom descencije. Teorija descencije je prema tomu primjena teorije evolucije na organički svijet. Načela su pako teorije descencije, nako ju je razvio Darwin, posve u kratko ova: 1. načelo hereditarnosti, što znači, da čovjek fizičke i psihičke svoje oseb-

nosti nasljeđuje od svojih predja; 2. drugo je načelo primjene i varijabilnosti, što znači, da su organizmi ovisni o uvjetima okoliša te se tom okolišu i primjenjuju; 3. treće je načelo prirodnog probira t. j. činjenica, da u borbi za opstanak jači individui ostaju na životu, a slabiji propadaju. — To su glavna načela o teoriji descendencije, premda valja istaći, da ni ta načela nisu neprjeporna. Jer dok n. pr. Darwin tvrdi, da se evolucija sbiva polaganim, postepenim, jedva zamjetljivim prelazima, to tvrdi protivno n. pr. čuveni holandezki botaničar de Vries, koji je postavio teoriju mutacije, izvođeć, da se evolucija sbiva najednoč, spontano. Bilo u ostalom jedno ili drugo, valja reći, da je danas teorija evolucije skoro općenito priznata. A ni katolička crkva ju više potpuno ne osudjuje, jer evoluciju priznaje n. pr. poznati katolički pisac P. Wasman, dopuštajuć doduše evoluciju samo unutar vrsti. — I sada nastaje vrlo zanimljivo pitanje: šta nama za ljudski društveni život dokazuje evolucija? Moje je mišljenje, da smo mi u stanju temeljem evolucije protumačiti samo promjenu, ali da li ta promjena znači ujedno i napredak, toga mi ne znamo, to prelazi granice naše spoznaje.

* * *

Vrjeme je prekratko, a da bi Vam mogao prikazati postanak i razvitak ljudskih društva. Zato ću posve u kratko svratiti Vašu posornost na jednog od najumnijih socijologa, na Herberta Spencera i na njegovu slavnu socijologiju, koja sačinjava zaključni dio njegovog poznatog sustava sintetičke filozofije. — Spencer izvodi, da svaki organizam, a po tom i ljudsko društvo, ovisi o izvanjskim faktorima, u koje spada klima, konfiguracija i plodnost tla, flora, fauna, kao i drugi izvanjski faktori, koje naprosto nije moguće sve nabrojiti. Zatim ovisi o unutarnjim faktorima t. j. o čuvstvima, načinu mišljenja i inteligenciji pojedinaca, koji sačinjavaju društvo. Po Spencerovu mišljenju je priroda stanovitog agregata opredjeljena prirodom jedinica, koji taj agregat sačinjavaju, pa zato valja najprije izučavati, ako hoćemo upoznati prirodu društva, ljude, koji to društvo sačinjavaju. I tako se Spencer počuva baviti izučavanjem najprimitivnijih ljudskih društava, jer hoće temeljem teorije evolucije izvesti iz tih najprimitivnijih

najmodernija društva. Pa ako idemo iztraživati primitivne ideje tih najprimitivnijih ljudi, onda ćemo spoznati, da je jedna od prvih ideja takova primitivnog čovjeka ideja o dualitetu. Primitivni čovjek naime vidi n. pr. školjku u moru i okamenjenu školjku u zemlji, ili vidi svoje vlastito tijelo a uz njega sjenu, ili vikne u goru, pa čuje odziv, jeku, ili padne u nesvjest, pa dojde k sebi, ili spava, pa se probudi — a sve to ga dovodi do vjere, da ti predmeti i pojavi u istinu i dvaput postoje i otale se u njem radja vjera u dualitet svega, što ga okružuje. Primitivni čovjek teško razlikuje spavanje od smrti, pa zato vjeruje, da se mrtvi životu povraća. Smrt je samo posebna forma života, pa ostale nastaje običaj, da se mrtvima donosi hrana i piće, običaj, da se mrtva tjelesa balzamiraju, dok se njihov vlasnik i opet ne vrati; on će se već vratiti, samo ga valja čekati, kao što još danas čekaju Turci proroka, Židovi Mesiju, Njemci Barbarosu, Francuzi Napoleona, Hrvati Kraljevića Marka i Jelačića bana. Najprije se čovjek nada uzkrснуću u nekoliko sati, dana, godina, a kašnija, kada predočba o smrti sve jasnijom postaje, ne nada se uzkrснуću prije konca svih stvari. — Kada u plemenu tko umre, postane duh, a čim više slučajeva smrti, tim više duhova; predji su dusi; dusi se štuju i eto tako nastaje kult predja, koje primitivni čovjek obožava, idealizira; prvi bogovi su ti umrli predji.

To su posve u kratko primitivne ideje primitivnog čovjeka i sada nastaje pitanje, šta je društvo i da li društvo postoji? Najkarakterističnije obilježje društva jest trajnost odnosa medju njegovim članovima. Svako društvo je organizam, jer i društvo raste poput organizma, jer i u društvu vidimo, kao i u pojedinom organizmu, kako nastaje dioba rada, kako se radja diferensiranje. Kao što u pojedinom organizmu vidimo za pravo tri organa, jedan izvanjski, koji štiti organizam od upliva izvanjskog svijeta t. zv. ektoderm, jedan unutarnji, koji prima i probavlja hranu t. zv. endoderm i jedan srednji, koji hranu podjeljuje cijelom organizmu t. zv. mesoderm, tako vidimo i u društvu jedan izvanjski organ, koji se skrbi za obranu društva, to su gospodari i vojnici, jedan unutarnji organ, koje se skrbi za prehranu društva, to su podložnici i jedan srednji organ, koji porazdjeljuje cijelom organizmu hranu, to su industrijalci.

Ako motrimo ovakovo društvo, onda ćemo vidjeti, da u prvom redu vsijedi interes roda, naime interes cjelosti; a taj interes zahtjeva, da se roditelji žrtvuju za svoj podmladak, pa zato dobrobit voditelja dolazji u obzir tek iza dobrobiti djece i dobrobiti cjelosti. Zato će se temeljem teorije evolucije moći održati samo onakove obiteljske institucije, koje najviše koriste djeci i cjelosti. I to je razlog, iz kojega se nestali primitivni neuredjeni odnosi izmedju muža i žene, to je razlog, da je potisnuta polyandrija i polygamija te da skoro posvuda vlada monogamija, jer je ona najpodesnija, da najvećom njegom obuhvati djecu i da najviše koristi cijelom društvu, pa zato vidimo, da su sve moderne države utemeljene na monogamičnoj obitelji. Ali bi ipak krivo bilo, da kušamo etiku obitelji prenjeti na etiku društva i države. Za obitelj naime vrijedi načelo, da se najveća pomoć i naprada mora dati ondje, gdje je najmanja zasluga t. j. maloj djeci; za državu i društvo pako vrijedi zakon, da se najveća pomoć i nagrada daje ondje, gdje je najveća zasluga t. j. nagrade se ravna prema vrijednosti pojedinca. Kada bi zakon jedne institucije upotrebili na drugu, ta bi propala; kada bi princip društva i države, da se nagrada ravna po zasluži, upotrebili na obitelj, propala bi djeca, jer su bez zasluge, pa ne bi smjela ni pomoći dobiti; a kada bi princip obitelji, da se najveća nagrada ravna po najmanjoj zasluži, uporavili na društvo in državu, propala bi i država i društvo, jer tada bi svaki išao za tim, da čim manje radi, pošto bi mu tada i nagrada imala biti najveća. I otale nastaje nužda, da se održi ta temeljna razlika izmedju etike obitelji s jedne strane i etike društva i države s druge strane.

* * *

U onim primitivnim kordama i grupama, koje su predhodile državi, nije bilo ni zakona ni prava, ali je ipak bila njeka vrst uredjenja. — Takovom primitivnom hordom dominirao je ceremonijel, koji se je razvio malo po malo sam od sebe kao prirodni proizvod društvenog života: to su običaji, koji su regulirali međusobne odnose pripadnika stanovite socijalne grupe. Sir John Lubbock veli: nijedan divljak nije slobodan, svagdje ga sapinju običaji, koji su isto tako strogi kao zakoni. — Tek kasnije se iz tih običaja izdiferenciraju zakoni. — Zakon, pisani

ili nepisani, dovadja za pravo u izvjestnu formu samo gospodstvo mrtvih nad živima. — Kada se pitamo: što kaže zakon? za pravo se pitamo: što kažu vaši predji? Svagdje, gdje se je razvila teorija duhova, nalazimo običaj, obraćati se na te duhove i iz njih nastale bogove u važnim stvarima; njihov odgovor stvara praecedens, iz kojega nastaje zakon. Sada je i jasno, kako to, da svagdje na rajinim stepenima socijalnog razvitka nema razlike između crkvenog i svjetovnog zakona. Židovski zakon pentateuch sadržaje i božje zakone i religiozne norme, ali i nebrojnih uputa za svakdanje stvari, baš kao i hrvatski vinodolski zakon. — Čim više napredujemo, tim se jače ukazuje tendencija, da iskoristim i svrhom zakona bude pravna jednakost svih ljudi.

* * *

Da svratim Vašu pozornost na jednu neosporivu činjenicu: ma koliko jada i nevolje potiče od borbe i svadje, ipak se mora priznati, da su intersocijalne svadje hitro unapredile razvitak društva. S toga je neumjestno n. pr. potpuno osudjivanje despocije, jer je i neograničena sila despota unapredjivala i dobro. Mi ne smijemo nikada zaboraviti istinu, da u ljudskim delima ono, što je apsolutno dobro, može biti relativno zlo. Relativno dobro će u društvu biti ono, što unapredjuje preživljenje kojega društva, ma kako velike bile pri tom patnje pojedinaca. Nedvojbena je istina, da porast humaniteta ne ide uporeda sa civilizacijom, koja nužno mjetnje izvjestni inhumanitet, ali to je neizbježno. Tek usljed borbâ i svadjâ mogle su nastati velike socijalne grupe, veliki narodi. — Ako na postanak tik velikih socijalnih grupa uporabimo teoriju evolucije, možemo to izraziti ovako: jedan je od najobćenitejih zakona evolucije, da integracija nastaje, kada su jednake jedinice izvrgnute istoj sili; uzmimo, da na takovu primitivnu hordu navali druga koja horda; usljed navale složiti će se svi članovi te prve hordê na obranu, jer su svi izvrgnuti istoj sili, naime navali; i tako je takova mala horda zadobila prvu unutarnju suvislost prigodom zajedničkog otpora proti izvanjskom neprijatelju. To možemo progoniti u historiji: tek uslijed ratova sa Perzijancima nastade jaka Grčka, kao i usljed rata sa Francuzkom jaka Njemačka.

* * *

Nas zanima problem, kako se je iz takovih primitivnih horda mogla razviti moderna država? Taj je problem moguće riješiti na temelju teorije evolucije: bijologija je naime izvanredno obogaćena otkrićem, da svi organizmi imaju jednu zajedničku pra-formu, iz koje su se razvili; pa ako su se i društva postepeno razvila, moraju i ona imati jedno prvotno stanje. A tako i jest. Ako si zamislimo posve neorganizovanu hordu, kada ima odlučiti o kojem javnom pitanju n. pr. o putovanju ili o obrani proti neprijatelju, opaziti ćemo 2 grupe: stariji i jači su prva grupa, koja vodi glavnu riječ, a ostatak sluša; nu u prvoj grupi će se uvijek naći jedan, koji će uslijed svog ugleda najviše doprinjeti odluci i cjela se horda dijeli u troje: da se bijološki izrazimo: u općoj masi će se diferensirati jezgra i jezgreno tjelešće. A te prve tragove državne strukture vidimo i kod najnižih naroda i kod historičkih naroda: amo spadaju Grci sa svojom »agorā« pod predsjedanjem kralja, gdje su sudjelovali poglavice, a narod slušao; slično u Rimu kralj, senat i slobodni Rimljani; jednako kod Škandinavaca, u Švicarskoj i u staroj Englezkoj; upravo kao još i danas, gdje svako društvo ima predsjednika, odbor i članove. — Ako prvi faktor zadobije svu vlast u svoje ruke, nastati će despocija; ako tu vlast zadobije drugi faktor, nastaje oligarhija, a ako treći faktor, nastaje demokracija. — Na taj su način nastale i mogle nastati sve države. — Sva društva i sve države možemo udijeliti u dva tipa: u tip ratni i u industrijalni. — Karakteristika je ratnog tipa despotski red; ratno društvo ne želi, da ovisi o inozemstvu, jer uslijed importa iz inozemstva postoji pogibelj, da će u slučaju neprijateljstva biti zapriječen import najnuždnijih stvari i stoga je od potrebe, da se omogući produkcija tih stvari u vlastitoj državi te tako vidimo, da postoji očit odnos između ratne djelatnosti i zaštitne (prohibitivne) carinske politike; u ratnom društvenom tipu postoji patriotizam, koji smatra trijumf svog društva najvišjom konačnom svrhom svakog djelovanja; zato nalazimo u takovu društvu vanrednu lojalnost, iz koje poizvire poslušnost prema autoritetu te povjerenje, koje se uzdrmati neda, a s tim je u vezi i relativno mala moć vlastite inicijative te nastaje vjera, da je državno skrbništvo svagdje mužno. Industrijalni pako tip ne čuti potrebu za takovom podređenošću in za de-

spotskom moći, već više ljubi reprezentativne institucije, kojima je obilježje decentralizacija; industrijalni tip nastoji porušiti granice izmedju narodâ; u tom je tipu neovisnost pojedinaca velika, lojalitet je manji, obožavanje monarka se pretvara u poštivanje, umanjuje se vjera u svemoć vlade te u prvi red stupa nastojanje za dobrobit čovječanstva. — Takov industrijalni tip će se moći potpuno tek onda razviti, kada prestanu ratovi, jer od rata je svijet već primio, što mu je rat u opće dati mogao, naime napučenje zemlje jačim i inteligentnijim sasama; nastale su velike narodnosti, što se sve ratu zzhvaliti ima. — Ali je slabo izgleda, da će rat škoda prestati, jer rat, borba leži v srcu svih stvari, borba je otac svega.

* * *

I pitamo se na koncu: kamo idemo mi, kamo ide to ljudstvo, koja mu je svrha. To je već filozofija, ali duša je biće, koje pita: kamo? Šta je svrha tog ljudstva i te naše žurbe u životu?

Možda savršenstvo? Nu ljudi su različiti pa si moremo zamisliti, da bi jedan bio potpuno savršen u dobru, a drugi u zlu, dakle ne moremo ciljem staviti svaku vrst savršenstva.

Možda sreća? Ali ljudi u tako raznim stvarima vidjaju sreću, da se napokon i ne zna, šta je sreća. Svaki čovjek hoće da bude sretan, ali uslijed prirodne konstitucije nije nijedan u stanju, da to bude.

Možda ljubav, kako to misli grof Tolstoj? Ali uz razumnu ljubav ima i nerazumne, pa je ljudstvo još daleko od one velike ljubavi, koju je predikavao Spasitelj te vjerojatno neće nikada ni doći do nje.

Šta je dakle cilj naš, koja li je svrha. To prelazi granice naše spoznaje i zagonetku života nije nam ni Haeckel riješio. Tu valja reći sa dru. Bois-Raymundom: Ignoramus et ignorabimus.

Dr. E. Miler.

